

KŐHEGYI KÁLMÁN

A kisvállalkozói szektor tagolódása

A cikk az adóbevallásokból nyerhető információk alapján kísérli meg a kisvállalkozói szektor különböző helyzetű csoportjainak leírását. Egy nagymintás konjunktúravizsgálat alapján veti össze e csoportok helyzetét és önértékelését. Az adóbevallások alapján megállapítható, hogy a társas vállalkozók gazdasági helyzete jobb az egyéni vállalkozókénál, a jogi személyiségűeké jobb a jogi személyiség nélküliekéénél, a kisvállalkozások helyzete jobb a mikrovállalkozásokénál és az önfoglalkoztatókénál. A konjunktúravizsgálatban a megkérdezett vállalkozók szubjektív értékelései igazolták az adóbevallások tapasztalatait.

Méret szerint a vállalkozások több mint 99 százaléka mikro- és kisvállalkozás. A kisvállalkozások rendkívül heterogén sokaságot alkotnak. Minden bizonnyal semmi közös nincs a kérdezőbiztosban és a statikai szakértőben, a főfoglalkozású biztosítási ügynökben és a kárpitos kisiparosban, az éjjel-nappal nyitva tartó kis élelmiszer-kereskedésben és a nagy nemzetközi autógyáraknak alkatrészt szállító vállalkozásban. Mégis, összesen különbözőségeiket, együtt szerepelnek a kisvállalkozások fogalmában, együtt jelennek meg a gazdaságstatisztikusok táblázataiban és a gazdaságpolitikusok nyilatkozataiban.

Ha egy többdimenziós skálát csak a szemléletesség kedvéért egyszemléletűvé egyszerűsítünk, és ezen ábrázoljuk a vállalkozások végleteit, akkor a skála egyik végpontján helyezkednek el a szakértelmet nem igénylő tevékenységű, a vállalkozást nem teljes munkaidőben végző, a vállalkozói jövedelmet mellékkeresetnek tekintő, önfoglalkoztató, tőkét nem mobilizáló és nem kockáztató, fogyasztásorientált vállalkozók vállalkozásai. A skála másik végpontján található a nagy szakértelmet igénylő, specializált tevékenységet folytató, a vállalkozói tevékenységet teljes munkaidőben végző, a vállalkozói jövedelmet főkeresetnek tekintő, bér munkásokat foglalkoztató és tőkét kockáztató, felhalmozásorientált vállalkozók vállalkozásai. A skála egyik végpontján elhelyezkedők *nem vállalkozások*. A skála másik végpontján helyezkednek el a vállalkozás fogalmát maradéktalanul megtestesítő szervezetek. A „nem vállalkozásból” a „vállalkozásba” való átmenetek nem határozhatók meg pontosan. A skálán nem jelölhető ki az a pont, amelytől balra még a nem vállalkozások, jobbra már a vállalkozások találhatóak, ugyanis a változók többdimenziós teret feszítenek ki, és a változóértékeknek nem csak egyetlen kombinációja elégíti ki a vállalkozás fogalmát. Mindenesetre a tőkefelhalmozás motívuma a vállalkozások kulcsmozzanata.¹ A következőkben az adóbevallásokból nyerhető információk alapján, különböző ismérvek mentén próbáljuk csoportosítani a kisvállalkozásokat.

¹ Lásd Jávora [1993], Laky [1987], Széleányi [1992], Weber [1987].

Forrásaink többszörös, megbecsülhetetlen irányú és mértékű torzítások lehetőségét rejtik magukban. A jóhiszemű figyelmetlenségek és tévedések mellett a bevallások jóformán egyetlen szegmensében sem zárható ki az érdekek motiválta torzítások lehetősége – tekintet nélkül a vállalkozás méretére. Megbízhatósági korlátai ellenére az *adóbevallásokból* nyerhető a vállalkozások működését legteljesebben nyilvántartó adatbázis, amelyet bizonyos korrekciókkal a KSH és a kormányzat is elemzése kiindulópontjának tekint.

Rendelkezésünkre állnak tehát az egyéni és társas vállalkozások adóbevallásainak *létszám szerint csoportosított* adatai. Azt vizsgáltuk meg, hogy ezek alapján hogyan strukturálhatók a kisvállalkozások, milyen szempontokat lehet figyelembe venni ezeket az adatokat elemzve. Vagyis eljárásunk során nem előzetesen kialakított kategóriarendszerhez igazított adatgyűjtést és elemzést végeztünk, hanem adott adatok elemzési lehetőségeit kerestük. Lényegében azt a logikát rekonstruáljuk, amely a vállalkozásokat a nemzetgazdasági számbavétel szempontjából elrendezte. Látni fogjuk, hogy eljárásunk során egyes fogalmak konvencionális definícióinak leegyszerűsítésére, felpuhítására kényszerültünk.

A vállalkozásokat differenciáló szempontok

1. *A vállalkozás adózási formája*: személyi jövedelemadó vagy társasági adó, ami megfelel annak a megkülönböztetésnek, hogy a vállalkozás jogi formája *egyéni vállalkozás* vagy bármilyen *társas vállalkozás*.² Az adózási formát azért vettük előre, mert ez a kisvállalkozásokra *kívülről ható tényező* nemcsak a vállalkozások gazdaságstatisztikai, gazdaságsszociológiai paramétereinek eltérését vonja maga után, hanem a jövedelempolitika preferenciáinak adórendszerbeli lenyomatát is tükrözi.

Az adószabályok évenkénti változtatásai az egyéni és társas vállalkozások egymáshoz viszonyított, *relatív helyzetét módosítják*.³ Jól ismert, hogy 1995-től a stabilizációs gazdaságpolitika a jövedelemtulajdonosi pozícióknak az – államháztartás és a lakosság rovására, a vállalkozások javára történő – módosítását tűzte ki célul és hajtotta végre. A statisztika a háztartási szféra részeként kezeli a személyi jövedelemadót fizető egyéni vállalkozásokat. 1995-től a lakossági fogyasztás visszafogásának eszköze – az infláció felpörgetése és a nominálbéreknek az infláció üteménél kisebb emelése, vagyis a reálbérek csökkentése mellett – az szja hatálya alá tartozó vállalkozások jövedelmeinek és költségeinek nagyságára ható szabályok együttes változtatása volt. Ennek következtében az egyéni vállalkozások jövedelmei csökkentek. Például 1996-ban az egyéni vállalkozók bevallott jövedelmének minden forintját megadóztatták, mert eltörölték a személyi jövedelemadó nullakülsű sávját, és az adójóváírásból az egyéni vállalkozókat kizárták. 1997-től pedig szakmánként és területenként differenciált jövedelemminimumokat írtak elő részükre, valamint a társadalombiztosítási elvonásokat is drasztikusan növelték.⁴ Emiatt az egyéni és a társas vállalkozások helyzete és fejlődési lehetőségei is másként alakultak.

2. *A vállalkozó foglalkozási jellege*: fő- vagy mellékfoglalkozású, vállalkozói jövedel-

² Ez az első fogalmi egyszerűsítésünk. Az egyéni vállalkozások 1997-ig választhattak, hogy a személyi jövedelemadó vagy a társasági adó szabályai szerint kívánják adózni. Kiszámú egyéni vállalkozó a társasági adó hatálya alá jelentkezett be. Ezen egyéni vállalkozók adatai a mi adatbázisunkban a társas vállalkozások között szerepelnek, de nem tudjuk különválasztani csoportjukat.

³ Nincsenek adataink arról, hogy az adószabályok változásai hogyan befolyásolják a vállalkozások közti mozgást, a vállalkozások formaváltását. Az mindenesetre jól látszik, hogy az egyéni vállalkozók száma 1996-ban és 1997-ben csökkent, a társas vállalkozásoké töretlenül nőtt.

⁴ Az adórendszer változásait részletesen lásd *Kállay-Kissné-Kőhegyi-Maszlaj-Vörös* [1997] 26–45. o.

me főkeresetnek vagy mellékkeresetnek számít, a vállalkozás működtetésre fordított munkaideje teljes vagy töredék munkaidőként hasznosul.

3. *A vállalkozásért viselt jogi felelősség mértéke:* a vállalkozó korlátlan vagy korlátozott felelősséget visel, teljes vagyonaival vagy csak befektetett tőkéje arányában felel a vállalkozás tartozásaiért. A vállalkozások önállósulásának, a háztartás és az „üzem” elválásának⁵ nyomvonalán eljutottunk a jogi személyiségű és a nem jogi személyiségű vállalkozások megkülönböztetéséhez. Ezt úgy tudjuk kezelni, mint az egyszeres és kettős könyvvitelt vezető vállalkozások megkülönböztetését. Némi leegyszerűsítéssel ugyanis úgy tekintjük, hogy a jogi személyiségű társas vállalkozások kettős, a nem jogi személyiségűek egyszeres könyvvitelre kötelezettek.⁶

Háztartás és vállalkozás viszonya tehát jogilag és könyvvitelileg is definiált, mégha másként is. Az egyéni vállalkozók adóbevallásában 1996-ig a vállalkozói és a többi jövedelem összevontan szerepelt, vagyis a számvitel az egyéni vállalkozók háztartását és vállalkozását eleve egységben definiálta.⁷ A nem jogi személyiségű vállalkozásoknál a háztartás vagyona a vállalkozás tartozásainak fedezetéül szolgál, ennyiben a vállalkozás része, a jogi személyiségűeknél azonban nem. Szociológiaiul persze ennél bonyolultabb a helyzet. Mérhető kritériumokkal nem rendelkezünk ugyan, de tudható, hogy sok jogi és nem jogi személyiségű vállalkozás kizárólag adóelkerülési célzattal, csupán a háztartás jövedelmének kiegészítésére jött létre.

4. A vállalkozások jogi státuszának figyelembe vételével a vállalkozásokban mobilizált tőkenagyságra is többé-kevésbé tekintettel lehetünk. Az egyéni vállalkozók vagyona ugyan nincs nyilvántartva, de a társas vállalkozásokét az adóbevallások tartalmazzák. Ezzel kapcsolatban az a probléma merül fel, hogy a vállalkozások vagyona csak a társas vállalkozásoknál vehető számba. Pedig nem kevés kisiparos, kiskereskedő üzletében lekötött tőke bizonyára összemérhető sok jogi személyiség nélküli vállalkozás néhány ezer forintos, vagy ugyancsak sok jogi személyiségű társas vállalkozás minimális, egymillió forintos törzstőkéjével. Vagyis vagyonérték kategóriák alapján nem juthatunk a kisvállalkozások teljes valóságát híven tükröző leírásokhoz, eloszlásokhoz.

5. A legfontosabb dimenzió: *a vállalkozások létszámnagyság szerinti mérete.* Az Európai Unió definícióján és a készülő kisvállalati törvényen alapuló csoportosítás szerint a *mikrovállalkozások* 10 főnél kevesebbet, a *kisvállalkozások* 11–50 főt foglalkoztatnak.⁸ A mikrovállalkozásokon belül meg kell különböztetnünk az *önfoglalkoztatók*⁹ igen nagy lélekszámú csoportját. Ezt a törvény nem teszi meg. Minőségi különbség van ugyanis a

⁵ Max Weber szerint a saját szükséglet fedezésére és a haszonszerzésre irányuló tevékenység a gazdálkodás két, egymást kizáró szempontja. Az utóbbival együtt jár a tőkeelszámolás, a termelőeszközök tőkejavakkénti értékelése. A tőkeelszámolás racionalitása feltételezi háztartás és üzem elválását, az üzem sorsának háztartástól független alakulását. Erről több helyen ír, lásd például Weber [1987] 178. o.

⁶ A számviteli törvény szerint egyszerűsített mérleget és eredménylevelet készíthet az a jogi személyiség nélküli gazdasági társaság, amelynek vállalkozási tevékenységéből származó éves nettó árbevétele – két egymást követő évben – nem haladja meg az 50 millió forintot, függetlenül az általa foglalkoztatottak létszámától és a mérlegfőösszegtől.

⁷ 1997-től az adóbevallások nem vonják össze a vállalkozói és egyéb jövedelmeket.

⁸ A készülő törvény pontosabb megfogalmazása szerint kisvállalkozásnak az számít, ahol a dolgozói létszám 50 főnél kevesebb, és az éves nettó árbevétel legfeljebb 1 milliárd forint, a mérlegfőösszeg pedig 700 millió forint. A mikrovállalkozás pedig olyan vállalkozás, amelynek létszáma 10 főnél kevesebb. Emellett az is szerepel a törvény tervezetében, hogy csak azt ismerjék el kisvállalkozásnak, amelyben más vállalkozás tulajdonrészé nem haladja meg a 25 százalékot.

⁹ „Az ILO ajánlása alapján elfogadott meghatározás szerint önfoglalkoztatónak minősülnek a nem jogi személyiségű kisvállalkozások dolgozó tulajdonosai, függetlenül attól, hogy vannak-e alkalmazottaik; a mezőgazdasági önálló; a saját számlára dolgozók; a termelőtevékenységet végző szövetkezetek dolgozó tagjai; továbbá a segítő családtagok, valamint a fentieknél alkalmazott szakmunkás tanulók és alkalmi dolgozók.” (Laky [1997] 41. o.) Adataink nem teszik lehetővé ennek az árnyalt megközelítésnek az érvényesítését. Ebben a dolgozatban *önfoglalkoztatóknak a 0 főt foglalkoztató egyéni és társas vállalkozásokat* értjük.

saját vagy az idegen munka alkalmazása, a saját vagy az idegen munka feletti rendelkezés¹⁰ között. Az idegen munka alkalmazását, a vállalkozás kilépését a munkaerőpiacra¹¹ határpontnak tekintjük a vállalkozások differenciálásában, a mozgósított erőforrások mértékében.

A létszámnagyság-kategóriákat azért tekintjük a legfontosabbnak, mert bizonyos értelemben *integrálják* a korábban tárgyalt dimenziókat. Nyilvánvaló, hogy *összességükben* a társas vállalkozások nagyobbak, mint az egyénié, a jogi személyiségűek nagyobbak, mint a jogi személyiség nélküliek, a nagyobb létszámú vállalkozásokban nagyobb a lekötött tőke, a főfoglalkozású vállalkozások nagyobbak, mint a mellékfoglalkozásúak. Vagyis a vállalkozások mérete összefügg az elemzés többi dimenziójával is. Nemcsak az eddig említettekkel, hanem a vállalkozások ágazati és területi megoszlásával is.¹²

Csak sajnálkozni tudunk amiatt, hogy a kisvállalkozásokat strukturáló szempontok közé nem tudjuk felvenni a vállalkozások *eredetét*. A mikro-, kis- és középvállalati szféra eredete kettős. 1. A nyolcvanas évek elejétől fejlődésnek indult egy *új* – akkor szervezeti előzmények nélküli, bár később esetleg több szervezeti-jogi formaváltozáson átment – magánszektor (pjt, gmk, kisszövetkezet, kft.). E szektor bővülése a kilencvenes évek elején nagyobb lendületet vett. 2. A nyolcvanas évek végétől a gazdaság szocialista tulajdonú (állami, szövetkezeti) szervezeteiből decentralizáció, társasággá alakulás és privatizáció útján is sok kisméretű szervezet alakult.¹³ Pusztán a vállalkozások szervezeti-jogi formája alapján a különböző erőforrásokat mozgósító, piaci és társadalmi kapcsolatrendszerrel rendelkező, egészében feltehetően *különböző vállalkozói mintákat követő* két kisvállalati csoport nem választható szét. Különbségeiket azonban nem ártana külön ezt vizsgáló kutatásoknak számba venni.¹⁴

¹⁰ „A vállalkozói szerep nem más, mint a vezetői szerep a gazdasági életben.” (Schumpeter [1982] 42. o.)

¹¹ Kopátsy Sándor a nyolcvanas évek elején írt könyvében a fogyasztó, a termelő, az üzemeltető és a tulajdonos funkcióit megkülönböztetve, aszerint osztályozta a vállalkozásokat, hogy ezek a funkciók mennyiben váltak szét, és így a vállalkozások a gazdaság mely részpiacain vannak jelen (Kopátsy[1983]). Ezt a szempontot érvényesítve feltűnő, hogy a kisvállalkozások nagy száma nincs jelen a gazdaság legalább két funkcionális részpiacán. Az önfoglalkozatók csak az áruipacban teremtenek keresletet. A kisvállalkozásoknak csak 40 százaléka jelent meg a munkaerőpiacon is, a hitel- és tőkepiacon pedig még kevesebben. Ezt nem csak a kisvállalkozói hitelek csökkenő nagysága és aránya mutatja (Kállay-Kissné-Kőhegyi-Maszlag-Vörös[1997] 116. o.), hanem a Kisvállalkozás-fejlesztési Intézet napjainkban lebonyolított konjunktúravizsgálata is, amely szerint a kisvállalkozások háromnegyede még nem is igényelt bankhitelt. Ennek bár sok oka lehet, többek között a hitelhez jutás jól ismert nehézségei, de azt mindenképpen jelzi, hogy a hitelpiacon a mikro- és kisvállalkozások jelenléte nem számottevő. Emellett megkockáztatható az a feltételezés is, hogy ez a tény a kisvállalkozások gyenge növekedési aspirációival is összefüggésben áll.

¹² A vállalkozások ágazati és területi megoszlását terjedelmi megfontolásokból itt nem mutatjuk be. (Ezket részletesen lásd Kállay-Kissné-Kőhegyi-Maszlag-Vörös[1997].) Könnyen belátható, hogy a kisvállalkozások ágazati és területi megoszlása *nem független* a létszámnagyságtól, ha elég nagy ágazati és területi aggregátumokat, például megyéket és nemzetgazdasági ágakat vizsgálunk. Adataink pedig ilyen aggregátumokban csoportosítottak. A függetlenségre vonatkozó statisztikai próbákat egyébként elvégeztük.

¹³ Az ipari szövetkezetek átalakulásáról lásd Kőhegyi [1994].

¹⁴ A vállalkozásokkal foglalkozó újabb kutatások az *újonnan alakult* kisvállalkozások szerveződésére koncentrálnak. Megvizsgálták az új vállalkozások és vállalkozók karakterisztikumait. (Lásd Czako-Vajda [1993]; Czako-Kuczsi-Lengyel-Vajda [1994]). Számba vették azokat az erőforrásokat, amelyeket a vállalkozások indulásukkor mozgósítani tudnak. Ezekről megállapították, hogy az új vállalkozások „fokozottabban vesznek igénybe olyan erőforrásokat, amelyek eredetüket és természetüket tekintve nem piacgazdaságiak, például családi munkaerőt, rokonok segítségét, volt vállalatuk munkaszervezetét, baráti szomszédosági köteleket stb.” (Kuczsi [1996] 29. o., illetve Kuczsi [1995]). Másrészt elemezték a piaci alkalmazkodás különböző típusait: a korszerűsödést növekedés nélkül, a növekedést beruházás nélkül (a kifejtett többletmunkára, az alvállalkozókra, vállalkozói hálózatokra, illetve a profilbővítésre vagy profilváltásra alapozva), végül a beruházással és létszámnöveléssel is járó kapacitásbővítést (Laki [1994]). Vizsgálták a megszűnő és működő vállalkozások különbségeit. Megállapították, hogy 1993 és 1996 között a kiskereskedők közel 50, a szellemi önállók 35, a kisiparosok 24, a gmk-k 21, a bt.-k 18 és a kft.-k 9 százaléka szűnt meg. „A túlélési valószínűségek szempontjából is elkülönül egymástól a kisszervezetek rendszere és ... (az) önfoglalkozatói kör.” (Czako [1997].) Legújabbban a figyelem a családi vállalkozásokra terelődött. (Soltész [1997]).

A kisvállalkozási szektor mennyiségi jellemzői

A továbbiakban megvizsgáljuk, hogy e dimenziók mentén hogyan differenciálódnak a kisvállalkozások, az egyes kategóriákba hány vállalkozás milyen erőforrásokkal és milyen teljesítménnyel tartozik. Elemzésünkben a vállalkozások 1996. évi adóbevallásaira támaszkodunk, vagyis kizárólag a *működő*¹⁵ vállalkozásokat vizsgáljuk. Jól ismert, hogy erősen eltér egymástól a regisztrált és a működő vállalkozások száma, a regisztrált vállalkozások mintegy harmada nem működik.

Az 1. táblázatban elkülönítettük a személyi jövedelemadó és a társasági adó hatálya alá tartozó vállalkozásokat, ezen belül az egyszeres és kettős könyvvitelűeket, illetve az önfoglalkoztatókat, a mikrovállalkozásokat (most már az önfoglalkoztatók *nélkül*) és a kisvállalkozásokat.

1. táblázat

A kisvállalkozások száma és aránya létszámnagyság és adózási forma szerint 1996-ban

Megnevezés	Egyéni			Társas				Összesen
	mellék- foglal- kozá- súak	főfog- lalko- zásúak	össze- sen	egyszeres		kettős		
				mellék- foglal- kozá- súak	főfog- lalko- zásúak	mellék- foglal- kozá- súak	főfog- lalko- zásúak	
száma (fő)								
Önfoglalkoztató	149 120	159 866	308 986	40 107		30 018		379 111
Mikrovállalkozás		73 542	73 542		77 381		55 459	206 382
Kisvállalkozás		1 445	1 445		1 919		13 215	16 579
Összesen	149 120	234 853	383 973	40 107	79 300	30 018	68 674	602 072
százalékos aránya								
Önfoglalkoztató	24,8	26,6	51,3	6,7	–	5,0	–	63,0
Mikrovállalkozás		12,2	12,2	–	12,9	–	9,2	34,3
Kisvállalkozás		0,2	0,2	–	0,3	–	2,2	2,8
Összesen	24,8	39,0	63,8	6,7	13,2	5,0	11,4	100,0

Forrás: Az APEH adatai alapján.

1996-ban tehát a kisvállalkozói szektorban 64 százalék a személyi jövedelemadó szerint adózott, a társasági adó szerint 36 százalék. A szektor 63 százaléka volt önfoglalkoztató, 34 százaléka mikrovállalkozás és 3 százaléka kisvállalkozás. Az *önfoglalkoztatókat meg lehet különböztetni* a vállalkozó *foglalkozási jellege* szerint, vagyis, hogy *fő- vagy mellékfoglalkozásban* működteti vállalkozását.¹⁶ Bár nem elképzelhetetlen, hogy mellékfoglalkozásban üzemeltetett vállalkozás több – akár sok – embernek adjon munkát, tipikusnak mégsem tekinthető. Tipikus az, hogy a mellékfoglalkozású vállalkozó saját vagy

¹⁵ A KSH és az APEH eltérően definiálja a működő vállalkozásokat. A KSH működőnek tekinti azokat a vállalkozásokat, amelyek a tárgyévben, illetve az előző év során adóbevallást nyújtottak be, illetve a tárgyévben vagy az azt megelőző évben alakultak. Az APEH működőnek tekinti azokat az adózással rendelkező vállalkozásokat, amelyek nem állnak felszámolási, végelszámolási, illetve csődeljárás alatt és tevékenységük megszűnését nem jelentették be. (KSH [1997] 12. o) A KSH több működő vállalkozást tart nyilván, mint az APEH.

¹⁶ Értelemszerűen az önfoglalkoztató jelző a vállalkozók vállalkozói minőségére vonatkozik, függetlenül attól, hogy mellékfoglalkozású vállalkozóként valahol alkalmazottak.

családja töredék munkaerejét hasznosítja egyéni vállalkozóként vagy betéti társaság beltagjaként. Az önfoglalkoztató egyéni vállalkozók 51,7 százaléka főfoglalkozású, 41,3 százaléka mellékfoglalkozású és nyugdíjas vállalkozó. A társas vállalkozások közül a senkit sem foglalkoztatókat tekintjük mellékfoglalkozásúaknak. Mindösszesen tehát az önfoglalkoztatók 42 százaléka, kevesebb mint fele főfoglalkozású.

A különböző kisvállalkozások foglalkoztatottságban betöltött szerepét vizsgálva, nyilvánvalóan nem lehet csak az alkalmazottakkal, segítő családtagokkal számolni, hanem magukat a vállalkozókat is valamilyen módon figyelembe kell venni. Kérdés, hogy milyen módon. Csak a főfoglalkoztatásukat, vagy a mellékfoglalkozásukat is? Csak az egyéni vállalkozókat, vagy a társas vállalkozókat is? A társas vállalkozások valamennyi tulajdonosát, vagy csak azokat, akik részt vesznek a vállalkozás munkájában? Szaporíthatjuk a kérdéseket, amelyekre nem lehet egyértelmű, vitathatatlan válaszokat adni. Nem beszélve arról, hogy adatokat sem találunk a kérdések megválaszolására. Ezért annak tudatában, hogy eljárásunk nem tökéletes, mégis megkockáztatunk egy – reméljük elfogadható – becslést (2. táblázat). Eljárásunkban figyelembe vettük a mellékfoglalkozású és a társas vállalkozókat is. Az egyéni vállalkozók közül a mellékfoglalkozású és nyugdíjas vállalkozókat vállalkozásonként fél foglalkoztatottként, vagyis 0,5-es szorzóval vettük figyelembe. Ugyanígy jártunk el a mellékfoglalkozású társas vállalkozások esetében is. A főfoglalkozású társas vállalkozások oszlopaiban is az alkalmazottak mellett figyelembe vettük magukat a vállalkozókat is. Vállalkozásonként egy főt hozzáadtunk az alkalmazottak számához. Egyébként a 2. táblázat az egyéni vállalkozókat, alkalmazottait és segítő családtagjaikat együttesen tartalmazza.

2. táblázat

A kisvállalkozások foglalkoztatottainak száma és aránya létszámnagyság és adózási forma szerint 1996-ban

Megnevezés	Egyéni			Társas				Összesen
	mellék- foglal- kozásúak	főfog- lalko- zásúak	össze- sen	egyszeres		kettős		
				mellék- foglal- kozásúak	főfog- lalko- zásúak	mellék- foglal- kozásúak	főfog- lalko- zásúak	
	száma (fő)							
Önfoglalkoztató	59 943	189 099	249 042	20 054		15 009		284 105
Mikrovállalkozás		219 040	219 040		243 457		235 217	697 714
Kisvállalkozás		26 399	26 399		35 732		310 233	372 364
Összesen	59 943	434 538	494 482	20 054	279 189	15 009	545 450	1 354 183
	aránya (százalék)							
Önfoglalkoztató	4,4	14,0	18,4	1,5		1,1		21,0
Mikrovállalkozás		16,2	16,2		18,0		17,4	51,5
Kisvállalkozás		1,9	1,9		2,6		22,9	27,5
Összesen	4,4	32,1	36,5	1,5	20,6	1,1	40,3	100,0

Forrás: Az APEH adatai alapján.

A közepes és nagyvállalatok adatait is figyelembe véve, az adóbevallások alapján megállapítható, hogy a kisvállalkozások a versenyszféra összes foglalkoztatottjának 48 százalékát képviselik. A kisvállalkozói szektoron belül az egyéni vállalkozások az összes kis-

vállalkozói foglalkoztatott 36,5 százalékkal, a társas vállalkozások 63,5 százalékkal részesednek. Az önfoglalkoztatók az összes kisvállalkozói foglalkoztatottból 21, a mikrovállalkozások 51,5, a kisvállalkozások 27,5 százalékos aránnyal részesednek. A mellékfoglalkozású vállalkozások foglalkoztatottságra gyakorolt hatását 7 (4,4+1,5+1,1) százalékra becsültük.

A mikro- és kisvállalkozások *vagyonérték*-kategóriák alapján is differenciálhatók. A vagyonértékeket csoportosítottuk a könyvvezetés módja szerint, de nem tudunk a vagyon nagyságához igazodó kategóriákat képezni, mert mint említettük, adataink létszámnagyság szerint csoportosítottak (3. táblázat).

3. táblázat

A kisvállalkozások jegyzett tőkéjének nagysága és megoszlása létszámnagyság és a könyvvezetés módja szerint 1996-ban

Megnevezés	Egyszeres könyvvitelű			Kettős könyvvitelű			Mind-össze-sen
	mellék-foglalkozásúak	fő-foglalkozásúak	összesen	mellék-foglalkozásúak	fő-foglalkozásúak	összesen	
jegyzett tőkéje (milliárd forint)							
Önfoglalkoztató	9		9	405		405	414
Mikrovállalkozás		19	19		397	397	416
Kisvállalkozás		2	2		489	489	491
Összesen	9	21	30	405	886	1 291	1 321
százalékos megoszlása							
Önfoglalkoztató	0,7		0,7	30,7		30,7	31,3
Mikrovállalkozás		1,5	1,5		30,0	30,0	31,5
Kisvállalkozás		0,1	0,1		37,0	37,0	37,1
Összesen	0,7	1,6	2,3	30,7	67,0	97,7	100,0

Forrás: Az APEH adatai alapján.

A kettős könyvvitelű vállalkozásokban koncentrálódik a kisvállalkozások összes nyilvántartott *jegyzett tőkéjének 98 százaléka*, az egyszeres könyvvitelűeknél 2 százaléka. Létszámnagyság szerint a mellékfoglalkozású, 0 főt foglalkoztatóké a jegyzett tőke 31, a mikrovállalkozásoké 32, és a kisvállalkozásoké 37 százaléka. Ha a vállalkozások saját tőkéjének megoszlását is szemügyre vesszük, akkor ez a szélsőségesen nagy koncentráció enyhül valamelyest, de azért még mindig szélsőségesen nagy marad (4. táblázat).

A saját tőke megoszlása alapján egyrészt megállapítható, hogy a kettős könyvvitelt alkalmazó vállalkozások súlya némileg csökkent. Az egyszeres könyvvitelű vállalkozások részesedése 7 százalékra emelkedett, ami még mindig nem tekinthető számottevő arányú részesedésnek. Más oldalról viszont a koncentráció még növekedett is a kettős könyvvitelű vállalkozások csoportján belül. A kisvállalkozói szektor teljes *saját tőkéjének 51 százaléka* a kettős könyvvitelű kisvállalkozások rendelkeznek, a mikrovállalkozások részaránya is nőtt, az önfoglalkoztatóké azonban csökkent. A két utóbbi táblázat egybevetése jól mutatja, hogy a gazdaság „csődtömegének” egy jelentős része a kettős könyvvitelű, nulla főt foglalkoztató vállalkozásokban található, bizonyosan nem véletlenül. Ez a csoport viszonylag nagy nyilvántartott vagyonnal rendelkező cégeket tartalmaz: az összes jegyzett tőke 31, de az összes saját tőkének csak 7 százalékaival rendelke-

4. táblázat

A kisvállalkozások saját tőkéjének nagysága és megoszlása létszámnagyság és a könyvvitel módja szerint 1996-ban

Megnevezés	Egyszeres könyvvitelű			Kettős könyvvitelű			Mind-össze
	mellék-foglalkozásúak	fő-foglalkozásúak	összesen	mellék-foglalkozásúak	fő-foglalkozásúak	összesen	
saját tőkéje (milliárd forint)							
Önfoglalkoztató	18		18	82		82	100
Mikrovállalkozás		55	55		393	393	448
Kisvállalkozás		8	8		579	579	587
Összesen	18	64	81	82	972	1 054	1 135
százalékos megoszlása							
Önfoglalkoztató	1,6		1,6	7,2		7,2	8,8
Mikrovállalkozás		4,9	4,9		34,6	34,6	39,5
Kisvállalkozás		0,7	0,7		51,0	51,0	51,7
Összesen	1,6	5,6	7,2	7,2	85,6	92,8	100,0

Forrás: Az APEH adatai alapján.

5. táblázat

A kisvállalkozások árbevételének nagysága és megoszlása létszámnagyság és adózási forma szerint 1996-ban

Megnevezés	Egyéni	Társas				Összesen
		egyszeres		kettős		
		mellék-foglalkozásúak	fő-foglalkozásúak	mellék-foglalkozásúak	fő-foglalkozásúak	
milliárd forint						
Önfoglalkoztató	366	116		543		1 025
Mikrovállalkozás	519	–	553	–	2 023	3 094
Kisvállalkozás	68	–	69	–	2 706	2 843
Összesen	953	116	622	543	4 729	6 962
százalékos megoszlás						
Önfoglalkoztató	5,3	1,7		7,8		14,7
Mikrovállalkozás	7,5		7,9		29,1	44,4
Kisvállalkozás	1,0		1,0		38,9	40,8
Összesen	13,7	1,7	8,9	7,8	67,9	100,0

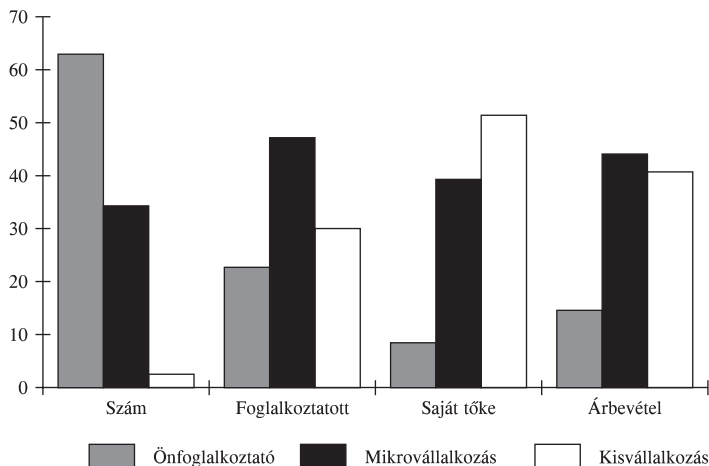
Forrás: Az APEH adatai alapján.

zik, vagyis saját vagyonát éli fel.¹⁷ Ugyancsak kisebb a saját tőkéje a jegyzett tőkéjénél a kettős könyvvitelű mikrovállalkozásoknak. A többi vállalkozási kategóriánál saját és jegyzett tőke hányadosa a vagyon felhalmozódását mutatja, az egyszeres könyvvitelűeknél különösen szembeszökően.

¹⁷ Ez a vállalkozói csoport az egyetlen, amely egészében veszteséges.

1. ábra

A kisvállalkozások jellemző százalékos megoszlásai létszámnagyság-kategóriák szerint

Ha a kisvállalkozások különböző csoportjait gazdasági *teljesítményük* szerint vizsgáljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy a társas vállalkozások gazdasági teljesítménye lényegesen nagyobb, mint az egyéni vállalkozóké, a mikrovállalkozásoké pedig valamivel nagyobb, mint a kisvállalkozásoké. (Az önfoglalkoztató egyéni vállalkozók bevételeit nem tudjuk megbontani a foglalkoztatás jellege szerint, vagyis nem tudjuk, hogy mekkora bevételeik volt a főfoglalkozású és mekkora a mellékfoglalkozású és nyugdíjas egyéni vállalkozóknak.)

Foglaljuk össze az elmondottakat! A *mellékfoglalkozású* vállalkozások aránya a teljes kisvállalkozói szektor több mint harmadára tehető (36 százalék). A *főfoglalkozású önfoglalkoztatók* aránya 27 százalék. A fő- és mellékfoglalkoztatású önfoglalkoztatók tehát együtt a szektor 63 százalékára tehető. A *mikrovállalkozások* 34 és a *kisvállalkozások* 3 százalékos arányukkal a szektor „felső” tartományát alkotják. Csoportjaikat vagyoneértékük szerint differenciálhatjuk. A kettős könyvvitelű kisvállalkozások, a teljes kisvállalkozói szektor 2 százaléka rendelkezik a szektor teljes saját tőkéjének 51 százalékával. Ebből a kettős könyvvitelű mikrovállalkozásoké a saját tőke 35, az egyszeres könyvvitelű kisvállalkozásoké 1, az egyszeres könyvvitelű mikrovállalkozásoké 5 százalék. A fennmaradó 8 százalékon osztoznak az önfoglalkoztatók, úgy, hogy az egyszeres könyvvitelű vállalkozások közel 2, a kettős könyvvitelű vállalkozások pedig 7 százalékkal részesednek. Ha csak a kettős könyvvitelű (jogi személyiségű) vállalkozásokról tételezzük fel azt, hogy esetükben biztosan szétvált vállalkozás és háztartás (ami egyrészt túl szigorú megközelítés a nem jogi személyiségű vállalkozásokkal, másrészt túl enyhe a jogi személyiségekkel szemben), akkor azt mondhatjuk, hogy mindössze a vállalkozások 14 százaléka tekinthető a háztartásról leválnak.

A különböző csoportosítási ismérvek alapján nagyszámú kisvállalkozási kategória képezhető. Az adózás formája és a vállalkozás jogi státusa alapján három: 1. a *személyi jövedelemadó hatálya alá tartozó nem jogi személyiségű egyéni* vállalkozás, 2. a *nem jogi személyiségű, egyszeres könyvvitelű társas* vállalkozás és 3. a *jogi személyiségű, kettős könyvvitelű társas* vállalkozás. További három kategóriával – 1. önfoglalkoztató, 2. mikro- és 3. kisvállalkozás – írjuk le a vállalkozások méretét. Ezek együttesen kilenc kategó-

riát kaptunk. Jóformán kezelhetetlenül sokat, mert nem rendelkezünk elég ismerettel ahhoz, hogy leírjuk azokat a nemcsak külsődleges, hanem tartalmi – gazdasági, szociológiai – jellemzőket, amelyek a kategóriákat „élettel töltik meg”. Emellett a vállalkozások jogi státusa és az adózás formája nem is független a létszámnagyság-kategóriáktól, ezért elemzéseinkben alapvetőnek tekintjük a kisvállalkozások létszámnagyság szerinti csoportosítását. Ugyanakkor egy differenciáltabb elemzés számára a többi dimenzió is hasznos lehet.

A kisvállalkozások főbb csoportjai

Az 1996-os adóbevallások alapján – a mikro- és kisvállalkozásokat megkülönböztetve – a kisvállalati szektorban az adózás formájával kapcsolatban elvileg négy, gyakorlatilag három, más-más helyzetű, markánsan elkülöníthető csoport körvonalai rajzolódottak ki.¹⁸ A csoportokat átlagszámok alapján képeztük, a csoportokon belül az egyes vállalkozások helyzete olykor szélsőségesen eltérő is lehet. A csoportok leírásához eddig nem említett jellemzőket is figyelembe vesszünk.¹⁹

Az *első* és legnépesebb csoportot a személyi jövedelemadó hatálya alá tartozó mikrovállalkozások alkotják. Döntő többségük *önfoglalkoztató egyéni vállalkozó*. A munkanélküliség terjedésének ellensúlyozásában szerepük még 1995-ben is a legjelentősebb volt, mert a közepes és nagyvállalatoktól leépített munkaerő a legnagyobb arányban ide áramlott. Helyzetük minden tekintetben romlott 1995-ben. Látható teljesítményük visszaesett. Bevételeik reálértéken, jövedelmük nominálisan is. Emellett kevesebbet költöttek felhalmozásra is. 1996-ban jövedelmezőségük ugrásszerűen javult, a veszteség és nyereség egyenlege pozitívvá vált. Ez bizonyára nem volt független az adózás szabályainak megváltoztatásától. Felhalmozási kiadásai azonban tovább csökkentek. Ez a vállalkozói kör, amelyik a legnagyobb mértékben képes jövedelme eltitkolására.²⁰

A *második* csoport a *társas mikrovállalkozások* csoportja. Az előző csoportnál kisebb, de kiemelkedő szerepük van a foglalkoztatásban és a munkahelyteremtésben. Helyzetük némileg jobb az előző csoporténál. Teljesítményük – árbevételeik és exportjuk – ugyanis a nemzetgazdasági átlagnál kisebb mértékben javult 1996-ban, jövedelmezőségük azonban 1995-höz képest, amikor is erősen negatív volt, ugrásszerűen nőtt. Jegyzett tőkéjük reálértéken nőtt 1996-ban, ám 1995-höz hasonlóan saját vagyonuk kisebb jegyzett tőkéjüknél, vagyis vagyonukat élük fel.

A *harmadik* csoport a *társas kisvállalkozásoké*. A foglalkoztatásban játszott szerepük jelentős, bár a szektor bővülésének üteme lelassult. Az összítőke 10 százalékkal rendelkeznek. Árbevételeik és exportjuk jelentősen nőtt, előbbi a nemzetgazdasági átlagot meghaladó mértékben. Jövedelmezőségük jó, csak a közepes vállalkozások nyereségtömege növekedett nagyobb mértékben. Átlagos adóterhelésük a legnagyobb. Felhalmozási képességük korlátozott. Bár a teljes mikro- és kisvállalkozási szférában a legjobb, mégis messze elmaradt a közepes és nagyvállalatok lehetőségeitől. A vállalkozások összességé-

¹⁸ Ennek jövedelempolitikai összefüggéseiről lásd Kőhegyi [1998].

¹⁹ Az 1996-os adóbevallások adataival felfrissítettük Kállay-Kissné-Kőhegyi-Maszlag-Vörös[1997] művében tárgyalt kisvállalkozói csoportok jellemzőit.

²⁰ Valószínű, hogy a láthatatlan, az adóbevallásokban nem tükröződő gazdasági műveletek a kisebb méretű vállalkozások körében gyakoribbak. Nem lehet vitás azonban, hogy ez a gyakorlat nem csak a legkisebb vállalkozásokat jellemzi. A nagyobb vállalkozások ritkább, de volumenében nagyobb jövedelemeltitkolásának egyik eszköze a hazai vagy külföldi kapcsolt vállalkozások közötti alá- vagy fölélszámolás, aminek révén át lehet csoportosítani a költséget, a jövedelmet egyik vállalkozásból a másikba vagy abba az országba, ahol kedvezőbbek az adózási feltételek.

gét, vagyis a közepes és nagyvállalatokat is figyelembe véve, a társas kisvállalkozások termelékenységére, tőkehatékonyasága a legjobb.

A személyi jövedelemadó hatálya alá tartozó kisvállalkozások jellegzetességeik alapján közelebb állnak az első, mint a harmadik csoporthoz. Teljesítményük csökkent, jövedelmezőségük negatív. A csoportot 1995-ben jellemző legfontosabb különbség – a személyi jövedelemadó hatálya alá tartozó mikrovállalkozásoknál lényegesen nagyobb, bár reálértéken csak szerény mértékben emelkedett felhalmozási kiadásuk – 1996-ban eltűnt. 1996-ban ugyanis felhalmozási kiadásaik az első csoporthoz hasonlóan szintén csökkentek.

Látható tehát, hogy összességében kedvezőbb a társasági adó, mint a személyi jövedelemadó hatálya alá tartozó vállalkozások helyzete, és kedvezőbb a kisvállalkozásoké, mint a mikrovállalkozásoké.

Mint látható, ez a csoportosítás a kisvállalkozások gazdasági helyzetén alapult. Fontos volna azonban a vállalkozások helyzetét társadalmi béagyazottságukban is vizsgálni. Ennek egy lehetséges megoldására a családi vállalkozások újabb keletű kutatása tesz kísérletet. A családi vállalkozások arányát az összes vállalkozás 70 százalékára becsülik (Soltész [1997] 7. o.). A családi vállalkozások keresztbe metszik az általunk kialakított kategóriákat, hiszen a mikrovállalkozásoktól a kisvállalkozásokig, az egyéniektől a társas vállalkozásokig találhatunk családi vállalkozásokat. (Gere [1997] 59. o.) A családi vállalkozások formaváltozatait egyébként Fukuyama [1997] könyvében igen érdekes összefüggésben, e köztől gazdag tényanyagot felsorakoztatva tárgyalja. Erdemes volna mondanivalóját akár a hazai kisvállalkozások, akár a gazdaság szervezeti rendszere szempontjából átgondolni. Fukuyama összefüggést talál a társadalom bizalomszintje és a családi vállalkozások elterjedtsége, a nemzetgazdaságok struktúrájában betöltött súlya között. Megállapítja, hogy a társadalmi tőke, amely a társadalomban vagy egyes részeiben élő bizalomból származik, gazdasági jelentőségű, a nemzetgazdaságok fejlődését erőteljesen befolyásolja. Definíciója alapján a bizalom a szabályszerű, becsületes és együttműködésre kész viselkedés követelménye egy közösségen belül a közös normák alapján, e közösség más tagjai részéről. Érvelése szerint összefüggés állapítható meg a magas bizalomszintű és bőséges társadalmi tőkével ellátott társadalmak és a nagy magánvállalkozások megteremtésének képessége között. A háromlépcsős hierarchia alján az alacsony bizalomszintű, atomizált társadalmak – többek között a volt szocialista országok – találhatók. Ezek nem képesek sem erős családi vállalkozásokat, sem nagy szervezeteket létrehozni. Gyakori, hogy az erős szervezetek gengszterbandák. A nagy szervezeteket külföldről importálják a privatizáció révén. Az erős családi, rokonsági struktúrákkal rendelkező, de gyenge bizalomszintű társadalmakban, amelyekben „a nem rokonoknak nincs alapjuk arra, hogy bízának egymásban”, az önkéntes társulások gyengék. Ezekben az államnak kell szubvenciókkal, irányítással, vagy tulajdonosként létrehozni a nagyvállalatokat. Az eredmény a cégek nyeregformájú eloszlása lesz (Tajvan, Hongkong, Franciaország, Olaszország bizonyos részei). Végül a magas bizalomszintű társadalmakban: az Egyesült Államokban, Németországban, Japánban erős a nem rokon alapú társulási készség, amely többek között versenyképes nagyvállalatok szervezésében nyilvánul meg.

Kuczai Tibor [1997] is nemzetközi példák alapján tekinti át család és vállalkozás kapcsolatának típusait, de a hazai családi vállalkozásokat lényegében ezektől a típusoktól függetlenül, a családi kistermeléssel és a második gazdasággal összefüggésben – kevésbé újabb kutatásokra támaszkodva, mint inkább régebbi kutatások másodelemzése útján – tárgyalja. Megállapítja, hogy térségünkben, főként vidéken fennmaradt „a boldogulásnak a családtagok együttműködésén alapuló, a rokonságot alkalmanként igénybe vevő mintája”, de a tágabb régió, illetve az országon belül is a hagyományok erősségétől és a mintafenntartó rétegek gazdasági pozíciójától függően nagy különbségek adódnak családok és vállalkozások kapcsolatában.

A csoportképzés érvényességének ellenőrzése

A Kisvállalkozás-fejlesztési Intézet a közelmúltban kétezer vállalkozásra kiterjedő konjunktúravizsgálatot végzett.²¹ Ezt használtuk fel arra, hogy a kisvállalkozási szféra különböző, strukturálisan eltérő helyzetű csoportjainak véleményét összehasonlítsuk, és megvizsgáltuk, hogy azok szinkronban vannak-e a vizsgált csoportok általunk ismert, az adóbevallások és más információk alapján megrajzolható, 1997-ben várható helyzetével. (Adóbevallásokból származó adataink 1996-ra vannak, a felmérést azonban 1997 októberében-novemberében bonyolítottuk le.) Ez úton felmérésünk érvényességét is teszteltük. Ha ugyanis ez az összhang fennáll, akkor a konjunktúravizsgálat eredményeit *érvényesnek fogadhatjuk el egyrészt a közeljövőre nézve, másrészt azokra az összefüggésekre, amelyek az adatok célszerű rendezése tár fel.*

A kérdőív néhány „kemény” változón (a vállalkozás alapításának éve, a vállalkozás jogi formája, tulajdonosi szerkezete, szervezeti előzményei, fő tevékenysége, a fő- és mellékfoglalkozású alkalmazottak, a segítő családtagok száma, a vállalkozás első számú vezetőjének foglalkozási jellege stb.) kívül olyan „puha” kérdéseket tartalmazott, amelyről a válaszolók helyzetük szubjektív értékelésével adhattak számot. Ezek a gazdaság helyzetének és kilátásainak, valamint a válaszoló saját vállalkozásának rövid távú kilátásaira vonatkoztak, a rendelésállománytól a bevételen és nyereségen át a likviditási helyzetig.

Mindenekelőtt vizsgáljuk meg, hogy a vállalkozók válaszai mit igazolnak a fenti megállapításainkból. A 6. táblázat négy dimenzió mentén mutatja a vállalkozói csoportokat és saját értékelésüket vállalkozásaik 1997-es helyzetéről, valamint 1998-as kilátásairól.

Mint látható, a vállalkozások *egészében* és csoportonként külön-külön helyzetüket rosszabbnak értékelik, mint kilátásaikat. A *helyzet* pontértékei mindenütt kisebbek a *kilátások* pontértékeinél. Ezen túl pedig a csoportképzés minden korábban említett eleme mentén markáns eltéréseket tapasztalunk: a főfoglalkozásuk pontértékei magasabbak a mellékfoglalkozásukénál; a társasági adó hatálya alá tartozóké a személyi jövedelemadó hatálya alá tartozókénál; a jogi személyiségűeké a jogi személyiség nélküliekénél; végül a kisvállalkozásoké magasabbak a mikrovállalkozásokénál és az önfoglalkoztatotokénál. Helyzetüket *jónak* csak a jogi személyiségű kis- és középvállalatok tartják. Kilátásaikat *romlónak* csak az önfoglalkoztató egyéni vállalkozók látják.

A 7. táblázat részletesen és összefoglalóan mutatja, hogy a vállalkozás méretét független változónak tekintve, miként térnek el egymástól a vállalkozói értékelések, vélemények. A 7. táblázat első oszlopában a kérdőív kérdései szerepelnek rövidített formában.²² A hatodik oszlopban a legjobb és a legrosszabb értékelést adó csoportok, vagyis a legnagyobb és legkisebb értékek különbsége szerepel. Jól látható, hogy ez a szám kérdésenként más és más, attól függően, hogy a különböző méretű vállalkozások értékelései

²¹ A kutatást a USAID, a Center for International Private Enterprise (CIPE) és a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara támogatásával végeztük. A mintát kizárólag a *működő* vállalkozások köréből választottuk. A KSH adatszolgáltatásaiban 1995 óta megkülönbözteti a regisztrált és működő vállalkozásokat. Ez alapján ismertnek tetelezhető a működő vállalkozások területi eloszlásának és jogi formájának összetétele. A mintát erre a két szempontra tekintettel állítottuk össze, vagyis megyénként a vállalkozások *számaival* és *jogi formájával* arányosan. Ez a két kategória a legmegfoghatóbb. A vállalkozások ágazati megoszlása és nagysága változó, emellett a szabályozás esetlegességeinek is kitett. A költségek csökkentése érdekében a mintát területileg koncentráltuk. Egyrészt nem az ország egész területén kérdeztünk, hanem csak öt nagy területi egységben (Budapesten, Baranya, Borsod-Abaúj-Zemplén, Csongrád és Győr-Moson-Sopron megyékben), amelyek jól tükrözik az ország gazdaságának területi egyenlőtlenségeit. Másrészt az egyéni vállalkozók túlzott reprezentativitásának csökkentése érdekében ebből a vállalkozói körből kisebb elemszámot választottunk.

²² A kérdések az alábbi sémát követik: várhatóan hogyan alakul 1997-ben az előző évhez képest a vállalkozás foglalkoztatottainak létszáma? Nő, változatlan marad, vagy csökken?

6. táblázat

A saját vállalkozások gazdasági kilátásainak és helyzetének értékelése különböző vállalkozói csoportok szerint.

Megnevezés	Kilátás, 1998	Helyzet, 1997
Foglalkozás jellege		
Főfoglalkozású	10,3	-0,5
Mellékfoglalkozású	0,3	-12,7
Együtt	8,3	-3,0
Adózás		
Egyéni vállalkozás	-5,5	-14,7
Társas vállalkozás	15,1	2,9
Együtt	8,3	-3,0
Jogi státus		
Egyéni vállalkozás	-5,5	-14,7
Jogi személyiség. nélküli	7,8	-4,6
Jogi személyiségű	22,1	9,9
Együtt	8,3	-3,0
Méret		
Önfoglalkoztató	-4,4	-15,9
Mikrovállalkozás	9,1	-5,1
Kisvállalkozás	24,7	22,2
Közepes vállalkozás	33,8	35,7
Együtt	8,3	-3,0

Megjegyzés: A számok az egyes kérdésekre adott „jó”, „javuló” válaszok és az ugyanezen kérdésekre adott „rossz”, „romlik” válaszok százalékos arányának különbségét tartalmazzák. (Például a főfoglalkozású vállalkozók 28,4 százaléka javuló, 18,1 százaléka romló várakozásokkal tekint az 1998-as évre. A két érték különbsége 10,3.) Ha a különbség pozitív, akkor a „jó”, „javuló” válaszok aránya meghaladta a „rossz”, „romlik” válaszokét. Ha a különbség negatív, akkor éppen fordítva, akkor a „rossz”, „romlik” válaszok aránya volt nagyobb. A számok abszolút értékének nagysága is kifejező, a kérdések pontértékeinek értelmes összehasonlítását teszi lehetővé.

mennyire esnek egybe, vagy vannak távol egymástól. Ebben az oszlopban minél nagyobb szám szerepel, annál nagyobb a távolság a legjobb és legrosszabb értékelést adó vállalkozói kategóriák között. A táblázat sorait ebben az oszlopban szereplő értékek nagysága szerint rendeztük sorba.

A kérdések között szerepel kettő, amely a vállalkozói aktivitással áll összefüggésben. Ezek a kérdések nem a javul-romlik sémáját követik, hanem azt tudakolják, hogy a vállalkozó vett-e már igénybe bankhitelt, illetve tervez-e a vállalkozás szempontjából jelentősebb beruházást. A 8. táblázatban az igen válaszok aránya szerepel.

7. táblázat
Összefoglaló táblázat a vállalkozások mérete szerint (n = 1951)

Kérdés	Önfoglalkoztatók	Mikrovállalkozás	Kisvállalkozás	Közepes vállalkozás	Távolság
Az árbevétel alakulása 1997-ben	-7,3	2,4	30,4	56,7	64,0
A vállalkozás saját helyzetének megítélése 1997-ben	-15,9	-5,1	22,2	35,7	51,6
Kapacitásainak kihasználtsága	-17,1	-5,4	17	23,5	40,7
A rövid lejáratú hitelek állománya	-42,9	-20,6	-14,9	-2,8	40,1
Értékesítési lehetőségei 1997-ben	-14,1	-8,8	19,5	24,6	38,7
A vállalkozás kilátásai 1998-ban	-4,4	9,1	24,7	33,8	38,4
Az eredményesség értékelése 1996-ban	41	41,8	62,1	78,1	37,1
A hosszú lejáratú hitelek állománya	-57,1	-54,1	-38,3	-23,1	34,1
Az eredményesség alakulása 1997-ben	48,2	53	68,9	82,1	33,9
A gazdaság kilátásai 1998-ban	11,9	8,9	36,7	39,1	30,2
A gazdaság általános megítélése 1997-ben	-40,8	-41,4	-19,1	-18,8	22,6
A foglalkoztatottak számának alakulása 1997-ben	-1,8	-0,4	9,6	20,6	22,4
A saját előállítású készlet állományának értékelése	1,4	6,0	6,8	22,7	21,4
Az exportbevétel alakulása 1997-ben	-0,4	0,3	8,7	18,2	18,6
A vásárolt készlet állományának értékelése	10,2	18,2	19,0	27,5	17,3
A fizetőképesség alakulása 1997-ben	-3,4	0,9	7,6	11,6	15,0
A vállalkozásból kivett jövedelem 1997-ben	-11,5	-9,4	-0,9	-8,2	10,7
A fizetőképesség értékelése 1996-ban	67,8	65,3	60,2	62,7	7,6
Áruinak, szolgáltatásainak ára az inflációhoz képest	-49,5	-49,3	-50,4	-44,1	6,3
Átlagos pontérték	-4,52	0,6	14,2	23,15	

8. táblázat
A vállalkozói aktivitás két mutatója a vállalkozások mérete szerint

Kérdés	Önfoglalkoztatók	Mikrovállalkozás	Kisvállalkozás	Közepes vállalkozás	Távolság
Bankhitelt igénybe vett	7,0	21,0	39,2	70,0	63,1
Beruházást tervez	25,7	42,8	57,9	61,4	35,7

Egészében jól látható, hogy a nagyobb vállalkozások pontértékei a legtöbb kérdésben magasabbak, vagyis *jobb, javuló, kevésbé rossz, kevésbé romló* válaszokat adtak, mint a kisebbek. Tehát *helyzetüket jobbnak látják, a közeljövő kilátásait optimistábban ítélik meg*, mint a kisebbek. A 21 kérdésből 16-ban érvényesült ez a különbség. Köztük olyan alapvetően fontosak, mint a vállalkozás saját helyzetének, illetve kilátásainak megítélése, az árbevétel, az eredményesség, a foglalkoztatás, az értékesítési lehetőségek, a tervezett beruházások és a bankhitelek igénybevétele stb.

Öt kérdés pontértékei nem alkotnak monoton sorozatot. Közülük kettő a magyar gaz-

daság helyzetére, illetve 1998-as kilátásaira vonatkozik, három pedig a vállalkozások gazdálkodásának valamilyen oldalával függ össze: az elmúlt év fizetőképességére, az infláció árképzésben való érvényesíthetőségére, és a vállalkozásból bármilyen címen kivett jövedelem nagyságára vonatkozó kérdésekkel. A gazdaság helyzetének és kilátásainak megítélésében egyrészt az önfoglalkoztatók és mikrovállalkozások pontértékei állnak közel egymáshoz, másrészt a kis- és közepes vállalkozásokéi, de a kisvállalkozások és közepes vállalkozások pontértéke kiugróan nagyobb. Tehát lazábban ugyan, mint a többi kérdésnél, de itt is érvényesül az az összefüggés, hogy a kisebb vállalkozások rosszabbnak látják a gazdaság helyzetét, mint a nagyobbak, és borúlátóbbak a közeljövő kilátásait illetően is.

A többi három kérdést közel azonosan jónak vagy rossznak értékelik a válaszadók. A legjobb és legrosszabb értékelések távolsága ezeknél a kérdéseknél a *legkisebb*, és kapcsolata a vállalkozások méretével esetleges. A magyarázat részben kézenfekvő, részben hipotetikus. Az inflációt követő árak érvényesítése piaci körülmények között, a szereplők számának növekedése és a kereslet szűkülése vagy stagnálása idején érthetően nehézségekbe ütközik, függetlenül a vállalkozás méretétől. Az 1996-os év likviditását a vállalkozói csoportok átlagosan a legmagasabbra, az összes felkínált tényező közül a legjobbnak ítélték. Ez bizonyára összefügg a készpénzfizetésre törekvés elterjedésével, ami általánosnak mondható a kisvállalkozások körében. Sajátos módon likviditásukat a kisebb vállalkozások, ha minimális különbséggel is, de jobbnak tartották, mint a nagyobbak, amelyek folyó finanszírozásában a készpénzfizetés kisebb szerepet játszik. Emellett a nagyobb kisvállalkozások általában nagyobb készletése a növekedésre finanszírozási többletterhekkel jár. Végül: a kérdőívben szándékosan sokértelműen megfogalmazott *vállalkozásból kivett jövedelemre* feltett kérdéssel kapcsolatban tudnunk kell, hogy a kisebb vállalkozások tulajdonosai nem bérként vagy osztalékként, hanem költségként számolják el személyes jövedelmük bizonyos részét. Erre a kisebb vállalkozásoknak inkább lehetőségük van, mint a nagyobbaknak, amelyek esetében a vállalkozás működése szabályozottabb. A nagyobb vállalkozásokban a fiktív költség, a megtakarított adó csak több áttételen keresztül válik személyes jövedelemmé, és valószínűleg többen is részesednek belőle, mint a kisebbeknél. Egyrészt tehát a vállalkozásból nyerhető személyes jövedelemmel való elégedettség emiatt kevésbé szóródik, másrészt nem is lineárisan, a kisebbektől a nagyobbak felé növekvően alakul.

A különböző méretű vállalkozások egyformán, *jónak, javulónak* ítélik meg a gazdaság kilátásait 1998-ban, a vállalkozásuk eredményességét 1996-ban és 1997-ben, megfelelőnek vállalkozásuk fizetőképességét 1996-ban, saját és vásárolt készleteik nagyságát.

Egyformán *rossznak, romlónak, csökkenőnek* ítélik a gazdaság helyzetét 1997-ben, rövid, és hosszú lejáratú hitelek állományát, a vállalkozásból kivehető jövedelmüket, valamint áruiuk, szolgáltatásaik árának az inflációnál nagyobb mérvű emelkedését.

Egymással ellentétesen, az *önfoglalkoztatók negatívan, a nagyobbak pozitívan* ítélik meg árbevételük alakulását 1997-ben, saját vállalkozásuk kilátásait 1998-ban, likviditásukat 1997-ben, exportjukat 1997-ben. Szintén egymással ellentétesen az *önfoglalkoztatók és a mikrovállalkozások negatívan, a kis- és közepes vállalkozások pozitívan* ítélik meg a saját vállalkozásuk helyzetét 1997-ben, a foglalkoztatottság alakulását 1997-ben, értékesítési lehetőségeiket, kapacitásaik kihasználtságát. Nincs olyan kérdés, amit az önfoglalkoztatók vagy a mikrovállalkozások pozitívan és a kis-, vagy közepes vállalkozások negatívan értékeltek.

Ha a kérdéseket a különböző méretű vállalkozások pontértékeinek nagysága szerint rendezzük sorba, akkor a kérdések *helyezése, rangsora* nagyon hasonló. A csoportok tehát kevésbé térnek el értékeléseik belső szerkezetét illetően, mint egymással összehasonlítva, egymáshoz viszonyítva. Egyébként nincs felmérésünkben olyan „független”

változó (sem az ágazat, sem a terület, sem a településtípus, sem a vállalkozások alapításának éve), amely egyrészt valóban független lenne a létszámnagyságtól, másrészt többet magyarázna az értékelések szóródásából. Vagyis a kisvállalkozások különbözősége létszámnagyság kategóriák szerint ragadható meg.

Hivatkozások

- CZAKÓ ÁGNES [1997]: Önfoglalkoztatók. Figyelő, október 30.
- CZAKÓ ÁGNES–VAJDA ÁGNES [1993]: Kis- és középvállalkozók. MVA Kutatási füzetek 2. sz.
- CZAKÓ ÁGNES–KUCZI TIBOR–LENGYEL GÖRGY–VAJDA ÁGNES [1994]: Vállalkozók és vállalkozások. KSH–BKE szociológia tanszék.
- FUKUYAMA, F. [1997]: A bizalom. Európa Kiadó, Budapest.
- GERE ILONA [1997]: Családi vállalkozások Magyarországon. Megjelent: *Soltész* [1997].
- JÁVOR ISTVÁN [1993]: A vállalkozások növekedése szervezetszociológiai megközelítésben. MVA Vállalkozáskutatási füzetek, 4. sz.
- KÁLLAY LÁSZLÓ–KISSNÉ KOVÁCS ESZTER–KŐHEGYI KÁLMÁN–MASZLAG LUDMILLA–VÖRÖS TIVADAR [1997]: A kis- és középvállalkozások helyzete 97. Éves jelentés, Kisvállalkozás-fejlesztési Intézet.
- KOPÁTSY SÁNDOR [1983]: Hiánycikk a vállalkozás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- KŐHEGYI KÁLMÁN [1994]: Az ipari szövetkezetek szerepe a magángazdaság terjedésében. Európa Fórum, 3. sz.
- KŐHEGYI KÁLMÁN [1998]: Kisvállalat–nagyvállalat A kisvállalkozások helyzetének változása a kilencvenes években. Külgazdaság, 1. sz.
- KSH [1997]: A működő gazdasági szervezetek száma. 11. sz.
- KUCZI TIBOR [1995]: A vállalkozóvá válás társadalmi erőforrásai. MVA Kutatási füzetek, 4. sz.
- KUCZI TIBOR [1996]: A vállalkozók társadalmi tőkéi az átalakulásban. Századvég, 1. sz.
- KUCZI TIBOR [1997]: A vállalkozás családi erőforrásai – családi vállalkozások. Megjelent: *Soltész* [1997].
- LAKI MIHÁLY [1994]: A magánvállalkozások növekedésének esélyei Magyarországon. Külgazdaság, 4. sz.
- LAKY TERÉZ [1987]: Eloszlott mítoszok – tétova tanulságok. Valóság, 7. sz.
- LAKY TERÉZ [1997]: Munkaerőpiaci helyzetjelentés. Kézirat, Munkaügyi Kutató Intézet.
- SCHUMPETER, J. [1982]: A vállalkozó. Megjelent: *Lengyel György* (szerk.): A vállalkozó, Gazdaság-szociológiai válogatás, Szociológiai füzetek, 28. sz. Művelődésügyi Minisztérium marxizmus-leninizmus főosztálya.
- SOLTÉSZ ANIKÓ (szerk.) [1997]: Családi vállalkozások Magyarországon. SEED Kisvállalkozás-fejlesztési Alapítvány, Budapest.
- SZELÉNYI IVÁN [1992]: Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon, Akadémia Kiadó, Budapest.
- WEBER, M. [1987]: Gazdaság és társadalom 1. kötet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.